

Doležalová, Iva

**[Horyna, Břetislav; Pavlincová, Helena. Dějiny religionistiky:
antologie]**

Religio. 2002, vol. 10, iss. 1, pp. 140-143

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125008>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

zabývají „mimoevropským prostorem“. Dokonce v jednotlivých západních zemích ani nepanuje jednota v tom, co je a co už není Orient – předmět orientalistiky. Je to vlastně jen konkrétní příklad evropského osvícenského egocentrismu. Orientalistou může být zase jen dobrý nebo špatný historik, filolog, lingvista, sociolog... S politologií to není o mnoho jiné. Jakkoli bude každý politolog horečně obhajovat originalitu svých metodických postupů, často se musí rozhodnout, zda je spíše filozofem dějin, sociologem nebo historikem nejnovějších dějin. Samo žonglování s modely či paradigmaty politických systémů někdy bývá k ničemu. K ničemu bývá také „dojmologie“ politických analytiků, kteří si na stránkách českého tisku hrdě říkají „politologové“, ve skutečnosti však často předkládají jen chabá slohová cvičení. Zato dobrý a metodicky vyzrálý politolog se znalostí orientálních jazyků je také plnohodnotným orientalistou. A proto, kolego Baršo, nemáme k sobě tak daleko. Neberme tak vážně naše odlišná „metodologická východiska“ a spolupracujme.

MILOŠ MENDEL

Břetislav Horyna – Helena Pavlincová, Dějiny religionistiky. Antologie,

**Olomouc: Nakladatelství
Olomouc 2001, 462 s.**

Během své relativně nedlouhé historie získala religionistika pevné místo v systému věd o člověku, přitom se mnohokrát proměnila, nejen pokud jde o témata, na něž zaměřovala svoji pozornost, ale především v používání metod, které ve svém badatelském zaujetí využívala. Tyto proměny jsou, respektive měly by být, předmětem zájmu historiků religionistiky, i když z bibliografických přehledů je zřejmé, že dějiny jejich vlastního oboru příliš v centru pozornosti religionistů nestojí. Náléhavost podrobněj-

šího zpracování vlastní minulosti vyvstává v současnosti zejména pod vlivem diskusí, které v posledním desetiletí obrátily pozornost religionistů k problémům metody. To je důraz, který vysouvají do popředí autoři recenzované publikace Břetislav Horyna a Helena Pavlincová. Po *Filosofii náboženství*, v níž se pokusili o základní typologii metodologických a obsahových postojů moderní filozofie náboženství (*Filosofie náboženství: Pokus o typologii*, Brno: Masarykova univerzita 1999), předkládají čtenářům již druhou společnou publikaci. Mapují v ní více než stoleté dějiny religionistiky jako akademické disciplíny a ukazují, v jak velké míře jsou diskuse o metodách oboru spjaté s ještě zásadnějšími otázkami definování religionistiky samotné.

Jejich dílo je v zásadě rozčleněno do dvou částí – první tvoří studie „Nástin religionistiky“ (s. 7-76), druhou „Antologie“ (s. 77-462).

Úvodní studie je založena na zdůraznění významu a smyslu dějin religionistiky jako disciplíny, která analýzou dějinných souvislostí svého vývoje může vykročit k vlastnímu sebeporozumění. Právě toto vymezení představuje významný posun, který je zřejmý ve srovnání s jinými pracemi o dějinách oboru (např. dnes již „klasické“ dějiny religionistiky: Eric J. Sharpe, *Comparative Religion: A History*, London: Duckworth 1975; nebo z poslední doby: Axel Michaels [ed.], *Klassiker der Religionswissenschaft: Von Friedrich Schleiermacher bis Mircea Eliade*, München: Beck 1997; srov. recenzi Jiřího Gebelta, *Religio* 7/2, 1999, 210-212). Jejich podání dějin religionistiky zahrnuje spektrum důležitých religionistických disciplín a představuje v různé míře mnohé z badatelů, kteří se stali součástí dějin religionistiky především díky tomu, že významně překročili hranice svého původního oboru, např. sociologie, etnologie, antropologie, případně filozofie. Religionistika pak díky tomu působí dojemem značně disparátní vědy bez zřetelných kontur. Autoři recenzované publikace se pokusili v úvodní studii tuto tradici pohledu na dějiny religionistiky překonat zejména tím, že kladou důraz především na kontext a sociálně historické souvislosti doopravdější a formující jednotlivé etapy její-

ho vývoje. „Nástin“ tak není zhuštěným přehledem dějin oboru s množstvím jmen a dat, ale zdůrazňuje souvislosti mezi religionistikou, filozofií dějin, filozofií náboženství a teorií vědy, je pokusem „o systematickou aplikaci této souvislosti na interpretaci dějin religionistiky“ (s. 9). Toto pojetí by mělo vyústit ve „filozofii religionistiky“, jíž autoři rozumí teorii oboru, který podle nich doposud postrádá nejen takovou filozofii, ale i vědomí, že „zmiňovaná souvislost pro něj není něčím náhodným a marginálním, ale naopak plně konstitutivním“ (s. 9).

V části „Prehistorie“ (s. 10-32) nás autoři vedou k počátkům vědeckého zájmu o náboženství sahajícím hluboko před poslední třetinu 19. století, kdy se religionistika etablovala jako akademický obor na západoevropských univerzitách. Tyto počátky spojují s objektivizací náboženství a jeho vystavením otázkám, které nemají náboženský charakter, tedy s rozvojem filozofie náboženství, dobou, kdy se náboženství a podmínky jeho existence stávají předmětem racionální kritické reflexe. Proces objektivizace náboženství musí dále podle autorů provázet „reflektované uvědomění historické relativnosti a trvalé partikulárnosti vlastní náboženské tradice“, uvědomění umožněné vlastním vývojem daného náboženství odvozeného zpravidla od obecnějšího socio-kulturního vývoje dané společnosti (s. 10). Ke splnění těchto podmínek došlo v řeckém a římském antickém myšlení, od něhož B. Horyna s H. Pavlincovou mapují historii vtváření filozofického rámce dějin náboženství a prvních ucelených koncepcí náboženství, na něž navazovaly renesanční i moderní teorie vzniku a dějin náboženství. Pozornost soustřeďují zejména na koncepci tzv. univerzálního přirozeného náboženství, která má stoické kořeny a byla cestou k vysvětlení kulturně-náboženské plurality antického, respektive helénistického světa, jež stojí v základech jednotných dějin náboženství. Jako římské dědictví v moderní religionistice identifikují autoři, kromě důrazu na sociální a morální funkce náboženství, pragmatický, imperiální a velmocenský nadhled, který „sice poznává, aby pochopil, ale chápe jen do té míry, která mu umožňuje ovládat“

(s. 15), s čímž se ve své nedlouhé historii religionistika také musela vypořádávat. Ve středověku (s. 15-18), který díky římsko-katolickému náboženství zakládá expanzivní model vztahu k náboženské a kulturní jinakosti, uvádějí autoři výjimečné postoje obhajující zájem o mimokřesťanská náboženství argumenty o vlastním kulturním i náboženském obohacení, což je téma, které zaznívá v teologicky orientované religionistice i v současnosti. Jako další mezník uvádějí autoři osvícenství (s. 18-25), které svými pokusy o položení nového základu věd hledá i nové místo pro náboženství, a tyto pokusy vedou k postojům umožňujícím odstup a badatelský nadhled. Metodickými stanovisky, která jsou jejich konkretizací a představují významné dědictví pro další formování výzkumu náboženství, jsou deismus a koncepce přirozeného náboženství. Jako další významný metodologický i tematický posun, který je součástí předpokladů vzniku religionistiky, zmiňují sekularizaci dějin náboženství, jež je také výsledkem kritiky náboženství. Díky tomuto posunu se začínají dějiny náboženství zkoumat z hlediska příčin vedoucích k tvorbě mýtů, náboženských vyprávění a náboženských systémů. Jako další zlom ve vývoji filozofických předpokladů vzniku religionistiky zdůrazňují autoři kantovský obrat, který podle nich plně otevírá cestu ke vzniku samostatného akademického studia náboženství. První ze zastávek v tomto bodu obratu tvoří filozofie Davida Huma zahajující moderní dějiny filozofie náboženství: přirozenými dějinami náboženství s důrazem na kontextualitu poprvé na základě rozpracované metodologie dokládá, že dějiny náboženství jsou historicky konkrétní jev, který může a má být podán rozumovými prostředky. Jako druhou zastávku označují autoři německou romantiku, která v opozici vůči osvícenství formulovala vlastní zásady hermeneutiky náboženství a položila základy moderní religionistice.

Kapitola „Náboženství a společnost v Evropě v 19. století“ (s. 33-38) je nepřímou polemikou s rozšířenou tezí, že religionistika vznikla důsledným odporem proti teologii a emancipací od svého původního křesťanského rámce. Autoři ve své polemice

ce odkazují na zásadní význam Francouzské revoluce, která přivedla rozpad dosavadní kontinuity evropské kulturní tradice, jež přestala být spojována s jedním konkrétním náboženstvím. Rozklad do té doby existujícího vztahu mezi náboženstvím a státem způsobil, že národní a občanská identita byla definitivně zbavena kritéria náboženskosti (s. 35). Dalším nepominutelným momentem procesů 19. století je podle autorů sekularizace, v rámci jejíhož filozofického vyjádření G. W. F. Hegel rozvinul a zdůvodnil představu univerzálních dějin a do nich zařazené koncepce jednotných dějin náboženství. Právě díky němu se podle B. Horyny a H. Pavlincové dějiny náboženství stávají „ústředním dokumentem procesu tvorby lidské subjektivity, tvorby stále dokonalejšího lidského ducha“ (s. 38). Právě tuto linii bádání, soustředující se na dějiny náboženství jako prvek univerzálních světových dějin, označují autoři za cestu, která umožnila rezignovat na problém podstaty náboženství a soustředit se na dokumentaci – sběr faktů a jejich řazení podle určitých klasifikačních principů odvozených z obrazu světových dějin. A právě pro tuto variantu studia náboženství se ujal nový termín – religionistika.

Kapitola „Formativní fáze religionistiky“ (s. 39-42) nastiňuje zakladatelské počiny Maxe Müllera, Cornelia Petra Thieleho i třetího „otce“ religionistiky, jímž byl Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye. Tato trojice ztělesňuje tři pilíře oboru: dějiny náboženství spojené s filologickým zázemím, komparatistiku a fenomenologii náboženství. Navazující kapitola „Dějiny religionistiky jako akademické disciplíny“ (s. 43-53) mapuje prosazování religionistiky jako jednoho z projevů sekularizace vysokých škol v širším rámci evropské moderny a současně rozebírá specifické okolnosti, které tento proces provázely v jednotlivých zemích. Sondou do problematiky sebepochopení religionistiky je kapitola „Historické varianty pojetí religionistiky“ (s. 46-53), která na příkladě tří koncepcí – E. Hardyho, W. Baetkeho a H.-G. Kippenberga – vývoj v této rovině ilustruje. Kapitola o vztahu religionistiky a teologie (s. 54-55) je rekapitulací proměnlivosti tohoto vztahu a shrnutím

stanovisek obou disciplín, z nichž zřetelně vysvítá vymezení jejich odlišnosti i odmítnutí námitek o možné theologizaci religionistiky, které se obvykle koncentrují kolem problémů rozumně náboženstvím, jež je však religionistika schopna obsáhnout rozvíjením vlastních metod.

Šestá kapitola je věnována dějinám české religionistiky (s. 60-72) a představuje dosud nejpodrobnější zpracování českého podílu na rozvoji oboru. Kromě detailního pohledu na peripetie, jimiž religionistika v českých zemích prošla, je v této kapitole obsaženo také hodnocení současného ambivalentního stavu religionistiky u nás. Tato ambivalentnost je podle autorů dána na jedné straně nesvázaností se silnou domácí tradicí, která vyplývá z jejího nového založení počátkem devadesátých let a dává jí velkou míru otevřenosti k podnětům ze světové religionistiky, na straně druhé tuto otevřenost a nezátíženost považují za „ctnost z nouze“ (s. 72), protože ji umožňuje právě neexistence vypracované metodologické základny.

Závěrečná kapitola analyzující současné problémy v religionistice (s. 73-76) nabízí odpověď na otázku, proč v nedávné době došlo k tak nepřehlédnutelnému posunu k problémům sebereflexe, ačkoli podněty, které k nim vedou, byly v religionistice přítomné od samého počátku. Vysunutí těchto problémů do popředí religionistických diskusí spojují autoři s jejím původně úzkým spojením s modernou a modernistickými ambicemi, počínaje tezí o religionistice jako vědě o náboženstvích (nikoli o člověku) a konče snahou náboženství racionálně ovládnout, vysvětlit a vědecky podat. Důvody oživení sebereflektujících pohledů spatřují autoři ve znejistění evropské moderny (s. 9, 74). Za nejobecnější projev změny práce s pojmem náboženství v této souvislosti označují rezignaci na univerzálně platnou definici náboženství, neboť právě dějiny religionistiky jsou podle nich dostatečným dokladem o ideologičnosti zázemí, z něhož takové pokusy vycházejí. Prostor, který se touto rezignací uvolňuje, je zaplňován tematizací obecně závažnějších religionistických témat. Mezi ně ovšem autoři vážají zařadit současné diskuse o obecné teorii vzniku náboženství, včetně

nejdiskutovanějších biologických či socio-biologických souvislostí tohoto procesu, s poukazem na skutečnost, že ani v minulosti, ani v současnosti takové teorie nevedly k jasnému sebevymezení oboru. Závěr nástinu je tak současně výzvou k obratu od problémů definování náboženství a teorie náboženství k teorii religionistiky, která by pomohla omezit jednoduchost, s níž religionistika přijímá nejrůznější teorie náboženství nebo poznání, aniž by to považovala za doklad své vlastní metodologické nevyzrálosti.

V „Antologii“ (s. 78-462) je představeno padesát postav, které dějiny religionistiky utvářely. Dle jednotného modelu jsou zařazeny nejdříve stručné medailony doplněné přehledem publikací, případně literaturou, a ve většině případů i fotografií; pak následuje ukázka z jejich díla. Přestože výběr postav i textů může být tím nejjednodušším tématem kritiky, je třeba vyzdvihnout fakt, že religionisté zde představení tvoří poměrně kompaktní jádro oboru a ukázky z jejich děl naznačují jak škálu témat, tak metodologické proměny religionistiky. Vzhledem k tomu, že autoři nezařadili do své knihy obecný úvod, který by blíže osvětloval kritéria výběru, lze námitky omezit na konstatování, že chybí zvláště práce, které jsou předmětem nejžhavějších diskusí, ať už se jedná o biologické či sociobiologické teorie náboženství (Pascal Boyer, Walter Burkert), zvláště když jsou v úvodním „Nástinu“ v podstatě odmítány, aniž má čtenář možnost se s nimi seznámit, nebo o práce některých amerických autorů (např. Hans H. Penner, Benson Saler, Jonathan Z. Smith, Russell McCutcheon), které nepochybně mohou být považovány přinejmenším za kritickou analýzu dosavadních teorií náboženství i religionistiky samotné. Tato připomínka je vedena s odkazem na opakované tvrzení autorů, že současnost by také měla být součástí dějin oboru. Na okraj výběru reprezentativní škály českých religionistů není asi třeba zdůrazňovat, že nejen díky recenzované publikaci dokládají oba autoři svoji příslušnost k dějinám české religionistiky, neboť se svým osobním vkladem jejímu znovuustavení stali jejich nepřehlédnutelnou součástí.

Dějiny religionistiky v podání Břetislava Horyny a Heleny Pavlincové jsou dílem, které jistě usnadní studium dějin oboru jak studentům, tak i jiným zájemcům. Jejich hlavní přínos však, myslím, spočívá v tom, že ukazují minulost nejen jako přehled historicky podmíněných teorií náboženství a metodologických proměn, případně panoptikum jednotlivých postav, ale především analyzují historii této akademické disciplíny v širším historickém, sociálním a filozofickém kontextu, s nímž se religionistika teprve začíná vyrovnávat. Z jejich důrazu na význam sebereflexe jako východiska k hlubšímu sebeporozumění a teoretickému promyšlení religionistiky vyplývá, jak velký je význam badání na poli dějin religionistiky pro přesnější sebevymezení samotného oboru.

IVA DOLEZALOVA